

Kritikai megjegyzések a Rokonok filmváltozatához

Az irodalombarátok és mindazok, akik ismerik és szeretik Móricz Zsigmond regényeit, nagy érdeklődéssel várták a »Rokonok« című regény filmváltozatát. Ez a várakozás különösen indokolt volt, mert hisz az írónak ez a regénye határkövet jelent életművében, lévén olyan utolsó regénye, amelyben az úri Magyarország uralkodó osztályának életével foglalkozik, és éppen azáltal a magyar kritikai realizmus remekműve, hogy visszavonhatatlan ítéletet mondott arról a vezető osztályról, amely a legkisebb mértékben sem volt alkalmas arra, hogy a dolgozó nép bizalmát élvezve kivezesse a magyar társadalmat a kapitalizmusnak 1929–32-es válsága által még inkább súlyosbított helyzetéből.

A nagyigényű várakozás teljesen indokolt volt, ha az irodalmi műre gondolunk, amelyet megfilmesítettek. Sajnos, a film a vele szemben támasztott — távo. ról sem túlzott — mindenképpen jogos igényeknek csak részben tudott megfelelni.

A színészek játéka, emberábrázoló művészete csaknem kifogástalan, a rendezés munkája is csaknem túlnyomó részben igen jó. A film — nyilván forgatókönyve hibájából — egyes kiemelkedő jó részletek ellenére sem tudta hűen tolmácsolni a regény eszmei mondanivalóját.

Egész sor élő ember, Móricz Zsigmond-i alak elevenedik meg a filmen, jön velünk szemben, mintha csak régi ismerőseink volnának. A polgármester, Kardics bácsi, Lina, Magdaléna, dr. Martiny, a kisbérlők mind igen jó színészi alakítások. Móricz Zsigmond is ilyenek képzelte őket, így éltek az olvasók ezreinek a képzeletében, ahogyan a filmen meglevenednek.

A rendezés igyekezett teljes egészében a filmszerűséget hangsúlyozni. Nem a színház zárt kulisszái és a párbeszéd — ahogyan az igen sok irodalmi mű filmesítésénél előfordul — hanem a filmadta lehetőségekkel, a film nyelvével — sok képpel és kevés szöveggel — mondja el a cselekményt. Ilyen részlet például a sok közül a régi magyar parlamenti élet bemutatása, ami a regényben párbeszéd formájában történik, a filmen meg mint megdöbbenő dokumentum a maga valóságában megjelenik előttünk. Sok hasonló jelenetet idézhetnénk, amelyekben a rendezők a film művészi eszközeit ritka ügyességgel — néha szinte úttörő módon — merik és tudják alkalmazni.

Persze, vigyázni kell, hogy a művészi eszközök ilyen alkalmazása sohasse váljon öncélúvá, vagy ne fulladjon a másik veszélyes végletbe: a naturalizmusba. Márpedig a film egyes helyein ilyen jelenséget is észlelhetünk. Például ilyenek mindjárt a legelső jelenetek, melyek Kopjáss megválasztását mondják el helyenkint a némafilmekre emlékeztető filmszerű jelenetezésükkel, s amelyek csakis azok számára élvezhetők, akik jártasak az irodalomban, jól ismerik a megfilmesített művet, és élénk emlékezetükben él annak szinte minden legkisebb jelenete. De aki a regényt nem ismeri, annak számára a film bevezető akkordjai szinte érthetetlenek.

Hasonló hibákat többször találunk a filmben. Azonban ez már nem a rendezés hibája, hanem a film forgatókönyvének hiányossága, amely szem elől tévesztette azt a fontos követelményt, hogy egy ilyen filmet, amely a magyar irodalom egyik legértékesebb és legkiemelkedőbb hagyományát dolgozza fel és akarja közel hozni a dolgozó nép legszélesebb rétegeihez — mondjuk ki nyíltan: propagandát is kellene csinálnia, hogy olvassák el a művet minél többen, azok is, akik eddig nem olvasták —, egy ilyen filmet nem szabad úgy megírni, hogy az irodalombarátok és műértők számára művészi nyencfalatot jelentsen, és ugyanakkor a maga lenyűgöző erejével ne hozza a művet közelebb éppen azokhoz, akikhez bármilyen oknál fogva eddig még nem juthatott el.

A film ügyesen érzékelteti a társadalmi háttérrel, a belső fülledtséget, robbanni készülő ellentmondásokat a külső környezet rajzával is, a nagyrészt se nem verőfényes, se nem esős időjárás, az állandóan lucskos, sáros, piszkos kis tócsákkal

teleszört városi utcák rajzával. Valóban a regény hangulatát érezzük ezeknél a jeleneteknél: minden komor, nincsen semmi vigasztalás, az írónak ajkán fagyott a mosoly, amikor ezt a társadalmat jellemezte. Azonban a forgatókönyv legalapvetőbb hibája, hogy hiányzik belőle a drámai feszültség. Lassú epikus ütemben perognak az események, a nézőtérben nem tudnak igazi izzó hangulatot teremteni, szinte végzettszerűen konganak a regény jól kihasználható drámai fordulatai, anélkül, hogy a néző szeme előtt az egymással szembeállított erők drámai harca szervesen ki tudna bontakozni.

Pedig a részletekben sok jel van, amely a cselekmény drámai tömörítésének terveire mutat. Ilyen például Magdaléna szerepének kiszélesítése, a regény két estélyének, az alispán és polgármester alakjának egybevonása stb. Ebből a szempontból nagy hiba azonban a főhős kétarcúságának elszűkítése, aminek következtében kiaknázatlan maradt az a belső, valóban drámai mag, amely egyrészt ifjúságának nemes ábrándjai, humanista szándékai, és másrészt akaratgyengesége, karrieréhes nagyra-törése között a regényben kibontakozik. A filmben ennek a harcnak még drámaibb kifejtése lett volna az alap a drámai feszültség megteremtéséhez, és ez a belső harc még világosabbá, még érthetőbbé tette volna a regény eszmei tartalmát. Megmutatta volna, hogy milyennek rajzolta az író azt a társadalmat, amelynek vezető osztályában már nem lehetett kiállni a sorból — ha egyszer ott valaki szerepet vállalt —, még ha ifjúságának minden ideálja, életének minden nemesebb felbuzdulása is mást akart.

Kopjáss előéletét még csak nem is érinti a film, nagy terveit a »bokortanyákról«, a »munkástelep« építéséről nem említi meg. Eppen csak egy futó jelenetben céloz arra, hogy milyen jelentéktelen beosztása volt mint kultúr tanácsnoknak, és nem mutatja be az úri Magyarország viszonyát a művelődéshez, az iskolapolitikához, amiről az író az epika nyelvén olyan meggyőzően beszél. (Pl. a kultúr tanácsnoki állás bőséges jellemzése, az alispán műveletlensége stb.) Kopjáss tulajdonképpen rejtett ellenfeléről, Boronkay Feriről a filmben még kevesebbet tudunk meg, mint a regényben. Pedig éppen a drámai harc kiélesítését szolgálta volna az ő szerepének kidomborítása is.

A részletekről ízelítőnek ennyi is elég.

Nem céloz a film és a regény minden apró részletre kiterjedő összehasonlítása.

Ha mérlegre tesszük a film társadalom- és emberábrázoló művészi eszközeit, a színészek kiváló művészi alakításait és a felsorolt hibákat is, azt kell mondanunk, hogy jelentős helyet foglal el azoknak a filmeknek a sorában, amelyek haladó irodalmi hagyományunk legnagyobb alkotásait alkadják a filmesítés segítségével a dolgozó néphez közelebb hozni.

Azonban éppen azért, mert ezeknek a filmeknek a legszélesebb rétegekhez kell szólniuk — azokhoz is, akikhez a magyar múlt harcos írásai nem jutottak el —, azt várjuk tőlük, hogy ne szolgáljanak alkalmul művészi kísérletezésekre, hanem olyan kifogástalan forgatókönyvek alapján készüljenek, amelyek a maguk nemében leg-
alább annyira magával ragadó élményt jelentsenek a nézők számára, mint az irodalomban jártas és beavatott olvasóknak az alapul szolgáló eredeti irodalmi művek.

BELLYEI LÁSZLÓ